

Јелена С. Младеновић
САВРЕМЕНА ФИЛОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА
МЛАДИХ ИСТРАЖИВАЧА II

DOI: <https://doi.org/10.46630/sfp.2024>

**Зборник са научног скупа „Савремена филолошка проучавања младих
истраживача II”,
одржаног 25. фебруара 2023. године.**

Уредница:

Доц. др Јелена С. Младеновић

Оперативна уредница:

Др Маја Д. Стојковић

Програмски и организациони одбор скупа:

Др Ненад Благојевић, доцент
Др Весна Симовић, ванредни професор
Др Мирјана Бојанић Ћирковић, доцент
Др Тамара Костић Пахноглу, доцент
Др Александра Јанић, доцент
Др Јелена Јаћовић, доцент
Др Јелена Младеновић, доцент
Др Ивана Митић, доцент
Др Александар Новаковић, доцент
Др Јелена Стошић, доцент
Др Нина Судимац, доцент
Др Олга Трапезникова, лектор
Мр Никола Татар, наставник страног језика
Мр Ивана Шоргић, наставник страног језика
Мср Наташа Живић, асистент
Мср Емилија Јовић, асистент
Мср Вања Цветковић, асистент
Мср Милица Ђорђевић, асистент
Мср Христина Аксентијевић, истраживач-приправник
Мср Милош Милисављевић, истраживач-приправник
Мср Стефан Здравковић, истраживач-приправник
Мср Душица Љубинковић, истраживач-приправник
Мср Оливера Марковић, истраживач-сарадник
Мср Наталија Стевановић, истраживач-приправник
Мср Софија Филиповић, истраживач-приправник
Мср Василиса Цветковић, истраживач-приправник

Секретар:

Мср Наталија Стевановић

Рецензенти:

Доц. др Ненад Благојевић
Доц. др Александра Јанић
Доц. др Тања Танасковић

Рецензенти појединачних радова:

Проф. др Никола Вујчић
Доц. др Ивана Митић
Др Милица Ћуковић
Доц. др Александра Матић
Доц. др Ђорђе Радовановић
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић
Доц. др Александар Новаковић
Доц. др Милош Јоцић
Доц. др Александра Јанић
Доц. др Јелена Марићевић Балаћ
Др Милан Громовић
Доц. др Сања Игњатовић
Др Сава Стаменковић
Доц. др Маја Антић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Др Мирјана Бечејски
Доц. др Маја Андријевић
Доц. др Јулијана Вулетић Ђурић

Лектура:

Дуња Соколовић

Лектура апстраката на енглеском језику:

Ксенија Митић

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Центар за савремена филолошка проучавања младих истраживача

САВРЕМЕНА ФИЛОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА МЛАДИХ ИСТРАЖИВАЧА II

Зборник радова

Ниш, 2024.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИЦЕ

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА КЊИЖЕВНОСТИ

Душан Петровић

КЊИЖЕВНИ РАЗГОВОРИ НЕКАД И САД: ПРОМЕНЕ И КОНСТАНТЕ КЊИЖЕВНОГ
РАЗГОВОРА КАО ЖАНРА ТОКОМ СТОГОДИШЊЕГ РАЗВОЈА 11

Павле Зељић

КОНЦЕПЦИЈА РЕАЛНОГ ПРАВЦА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА У ГЛАВИ ШЕЋЕРА
М. ГЛИШИЋА И РОМАНУ *ХАЈДУК СТАНКО* Ј. ВЕСЕЛИНОВИЋА.....25

Љубинка Цекић

ПОЕТСКИ СВЕТ АНЂЕЛКА КРСТИЋА 39

Маша Петровић

КЊИЖЕВНОКРИТИЧКА МИСАО ПЕТРА ЏАЦИЋА НА ПРИМЕРУ СТУДИЈА
ПОСВЕЋЕНИХ ДЕЛУ ИВЕ АНДРИЋА 52

Борис Ђорем

ИМАГОЛОШКИ АСПЕКТИ ПОЕЗИЈЕ ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА 64

Дуња Соколовић

ИЗВРНУТА РУКАВИЦА МИЛОРАДА ПАВИЋА: ПАЛИНДРОМСКА СТРУКТУРА И
АКТИВНИ ЧИТАЛАЦ 79

Јелена Стојковић Стојанов

ФЕНОМЕН БРАТСТВА И ПОБРАТИМСТВА У ПРОЗИ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА ..
.....87

Константин Ађанин

РЕЛИГИЈА ПАВЛОВИЋЕВА 98

Sara Matin

РЕСЕРЦИЈА ПОЕЗИЈЕ LUIZ GLIK У SRPSKOЈ KULTURI 108

Pavla Banjac

THE “DEATH” OF THE AUTHOR, THE “BIRTH” OF THE READER, AND THE “IN
BETWEEN” IN FOWLES’ *THE FRENCH LIEUTENANT’S WOMAN* 123

Nikola Petrović

STRUCTURAL VIOLENCE IN RICHARD WRIGHT’S *NATIVE SON* 135

Маша Љ. Петровић¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет

УДК 821.163.41.09-95Цацић П.

Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима

КЊИЖЕВНОКРИТИЧКА МИСАО ПЕТРА ЦАЦИЋА НА ПРИМЕРУ СТУДИЈА ПОСВЕЋЕНИХ ДЕЛУ ИВЕ АНДРИЋА

Циљ рада јесте сагледавање Цацићевог књижевнокритичког апарата и његових промена на примеру трију студија о делу Иве Андрића: *Иво Андрић, есеј, О Проклетој авлији* и *Хрстова греда у каменој капији*. Ослањајући се на критичка становишта Радована Вучковића, Радивоја Микића и Милана Алексића, настојали смо да укажемо на особености критичаревог приступа тексту књижевног дела, као и на карактеристичну методологију коју једним делом преузима од европских критичара и теоретичара, а другим делом сâм заснива. Резултати нашег истраживања показали су да је од прве студије присутан интерес критичара за утемељењем тумачења на тексту самог дела, али и надилажење унутрашњег иманентног приступа књижевном делу и заснивање новог метода, митске критике. На примерима из студија истакли смо Цацићеву потребу да продре у најдубље слојеве значења уметничког дела, да проучава све интегративне чиниоце дела попут ликова, композиције, језичког израза, приповедања, али и да укаже на преплет митског и психолошког. Опцртали смо лук од прве студије, у којој анализу заснива на компаративном проучавању лирике и појединачних приповедака, до друге и треће у којима интерпретативну пажњу фокусира на Андрићеве романе, показујући да приступ делима постаје акрибичнији, теоријски прецизнији и систематичнији, што само доприноси потврди вредности критичаревог суда.

Кључне речи: Петар Цацић, књижевна критика, критичка метода, студије посвећене делу Иве Андрића, митска критика

1. Увод

Петар Цацић појавио се на књижевнокритичкој сцени средином двадесетог века, у осетљивом тренутку, након Другог светског рата, када је била присутна борба између покушаја да књижевност буде средство путем којег ће се ширити идеолошке побуде и настојања да књижевност буде слободна, независна уметност. Део је једне генерације критичара „која се огласила крајем четрдесетих и почетком педесетих година” (МИКИЋ 1996: 12) и била принуђена да учествује у „имплицитној (а често и сасвим експлицитној) полемици са својим претходницима” (МИКИЋ 1996: 12). Заједно са Зораном Мишићем и Бориславом Михајловићем Михизом спада у критичаре који су својом активношћу настојали да „књижевност задобије аутономију у односу на тада владајућу идеологију” (АЛЕКСИЋ 2021: 267). За разлику од својих генерацијских колега, он је показао преданост и трајност у критичарском раду, те је остао на књижевном попришту до последњих година двадесетог века.

У односу на своје савременике Цацић се издваја обимношћу опуса који броји десет томова сабраних дела, међу којима значајан удео имају књижевнокритичке студије о истакнутим ауторима књижевности двадесетог века, какви су Иво Андрић,

¹ masapetrovic01084@gmail.com

Милош Црњански, Бранко Миљковић, али и више десетина појединачних есеја посвећених различитим књижевнотеоријским питањима и тумачењу и вредновању дела њему савремених писаца. Како се често истиче, „проучавање српске књижевности Петар Цацић је започео анализирајући савремену продукцију, односно пишући текућу, дневну критику” (АЛЕКСИЋ 2021: 268), али је остао запажен по томе што у фокус свога деловања поставља нови облик критике, оличен у форми монографије и обимније студије, наместо кратких осврта и есеја. Овај облик својим обимом више погодује детаљној анализи књижевног дела и оставља простор за продубљено разматрање кључних интерпретативних и проблемских чинилаца уметничких остварења. У Цацићевом раду могу се уочити различите фазе и мене у књижевнокритичком апарату, које сведоче о сазревању мисли и погледа на текст књижевног дела, али и о веома развијеној свести критичара да „и критика мора да се мења у сусрету са променама у самој књижевности коју тумачи” (МИКИЋ 1996: 28).

За потребе овог рада нашу интерпретативну пажњу усмерићемо ка сагледавању Цацићевог књижевнокритичког апарата и промена у том књижевнокритичком апарату на примеру трију студија о делу Иве Андрића (*Иво Андрић, есеј, О Проклетој авлији и Храстова греда у каменој капији*), који је био критичарев изабрани писац (в. МИКИЋ 1996: 34), чија је сабрана дела приређивао и са којим је у поменутиим студијама остварио продубљени дијалог. Настојаћемо да укажемо на особености Цацићевог приступа тексту књижевног дела, на карактеристичну методологију коју једним делом преузима од европских критичара и теоретичара, а другим делом сâм заснива на њиховим постулатима уз прилагођавање природи књижевних дела на којима ће те методе бити примењене. Посебно ћемо консултовати и пратеће текстове које критичар пише као допуну издањима ових студија у склопу сабраних дела и које представљају знаковит поглед на сопствени опус, а нама помажу да из још једног угла приступимо анализи и сагледамо Цацићево критичко проучавање Андрићевог дела.

2. Почети Цацићевог интересовања за опус Иве Андрића – студија *Иво Андрић, есеј*

Студија *Иво Андрић, есеј*, објављена 1957. године, има привилеговано место у Цацићевом опусу, будући да показује како се формирала његова критичка метода. Пружајући нам веома објективан поглед на поменуту студију, Цацић у тексту „После четрдесет година” истиче да њеном значају доприноси и чињеница да је Андрић, иначе резервисан и уздржан према књижевној критици својих дела, препознао вредност ове студије. Особеност студије *Иво Андрић, есеј* огледа се и у томе што су средином двадесетог века књижевнокритичке монографије биле реткост², те у том смислу Цацић поседује извесно првенство у историји српске књижевне критике. У девет поглавља, колико броји прва студија посвећена Андрићевом стваралаштву, јасно се уочава да је критичар у средиште интересовања поставио пишчев књижевни текст и поступке на којима је он устројен, дакле да се критичар у свом раду залаже за унутрашњи приступ

² Наведену тезу поткрепљујемо следећим критичаревим запажањем: „Али у српској књижевности готово да није било студија у обиму књиге ни о Андрићу ни о другим живим писцима” (ЦАЦИЋ 1996а: 73).

књижевном делу и да се окреће његовој форми и садржини. Издвајајући кључна проблемска питања Андрићевог опуса и износећи свој став и суд о њима, он наводи значајне примере из текста, којима потврђује своје помно читање Андрићевог дела, прецизност и акрибичност у читању и тумачењу, као и дубинско познавање целокупног Андрићевог опуса.

Мада у раду најпре полази од самог текста, приметно је надилажење иманентног приступа књижевном делу и профилисање сопственог критичарског метода као једног вида митске критике (в. АЛЕКСИЋ 2021: 269). То је видљиво већ у првом поглављу „Стварност легенди” у којем, смештајући пишчево дело у контекст српске традиције и наводећи сличности и разлике са делом Вука Караџића, критичар настоји да покаже како Андрић разуме легенду и на који начин је користи и креативно транспонује у својим књижевним делима. Стало му је да нагласи да је пишчево разумевање легенди у тесној вези са митом, са *архетипом егзистенције* (ЦАЦИЋ 1996а: 189) и да његово књижевно дело у својој суштини представља један облик обнављања митопоетске праксе (в. МИКИЋ 1966: 41). Треба поменути да у овом поглављу примећујемо и уплив биографског метода, којем Цацић ретко и увек мотивисано прибегава, у расветљавању пишчевог опредељења за легенду које на овом месту објашњава одрастањем у Вишеграду и изложеношћу усменом стваралаштву.

У наредним поглављима „Мостови”, „Пред лицем странца”, „Сурово зло наместо сурове милости” и „Жена, лепота, љубав” издваја важне мотиве и појаве присутне у пишчевом опусу и пружа њихову генезу од раних лирских остварења *Ex Ponto* и *Немири* до познијих приповедака и романа. Каталoшки прецизно наводи карактеристичне мотиве страха, самоће, греха, страдања, странствовања, односа према жени и изразито поступно и прегледно цитира стихове и одломке из текста којима потврђује сопствене тврдње. У уводном делу поглавља Цацић углавном проширује саму тему омеђену насловом и пружа веома детаљну контекстуализацију одређеног мотива или појаве, како би продубио њихово разумевање и поткрепио своја запажања и тумачења. То кретање од општег ка посебном, кретање од ширег контекста ка конкретним примерима из текста је приметно у поглављу „Мостови” у којем оквир за разумевање симболике ове грађевине у Андрићевим приповеткама и романима критичар темељи на филозофској мисли Фридриха Ничеа о дубокој кризи света и личности (в. ЦАЦИЋ 1996а: 205) и Серена Кјеркегора о „ћутању као јединој егзистентности” (ЦАЦИЋ 1996а: 224), те закључује да: „Мостови показују да стваралачки подвиг даје изванредан смисао животу у коме мало шта има смисла, самим тим да су стваралаштво, уметност, светло наде у тами бесмисла” (ЦАЦИЋ 1996а: 235–236). Важну особеност наведених поглавља представљају настојања да се успоставе интертекстуалне везе између пишчевог стваралаштва и његових европских претходника и савременика, што само потврђује тезу о пропорционалности у оцењивању литерарне вредности писца у односу на те европске ствараоце. Тако се у поглављу „Пред лицем странца” у везу доводи хронотоп Босне са Камијевим врућим алжирским песком, Фокнеровом мрачном шпиљом Јокнапатофе, Мановом пустињом „Изабраног народа” (в. ЦАЦИЋ 1996а: 266), а пишчев стил и склоност ка верзијама и варирањима истоветних мотива упоређује се са Стендаловом и Гетеовом поетиком. Са друге стране, у поглављу „Приповедач” пишчев језички израз и „објективни метод” (ЦАЦИЋ 1996а: 309) у приповедним остварењима повезују се са методом којим су се служили Флобер, Толстој и Ман, као и Вук Караџић, Даничић, Кочић, Матавуљ и Бора Станковић.

Иако не често, Цацић аргументацију ослањајући се на традицију тумачења и консултујући увиде других критичара са којима је највише сагласан. У поглављу „Сурово зло наместо сурове милости” уважава мишљење Ђорђа Јовановића о пишчевој проблематизацији страха, кривице и греха и повезаности зла са „тлом путене Босне” (ЦАЦИЋ 1996а: 291), док у сегменту „Пред лицем странца” изражава сагласност са наводима Милана Богдановића из дела *Стари и нови*, који у Андрићевој лирици потцртава доминантност атмосфере ужаса, грозе, мучнине пред људским страдањима. Изузетак од ове праксе цитирања и приклањања ставовима других критичара пишчевог дела представља полемика са Исидором Секулић. Наиме, у поглављу „Жена, лепота, љубав” он полемише са њеним виђењем жене и одређењем положаја жена у Андрићевим приповеткама, позивајући се на ставове Жана Пола Сартра о менама положаја жене кроз историју и бранећи тезу да писац није могао имати као узор у обликовању женских карактера француску жену осамнаестог века, већ оријентални модел карактеристичан за наше поднебље. Велику пажњу у тумачењу посвећује и наглашавању блискости између Андрићеве лирике и потоњих остварења, са намером да покаже његов развој, стваралачко сазревање и трансформацију одређених мотива и појава, која је условљена променом изражајних средстава и окретањем другачијим формама и жанровима. У неким случајевима критичарева стремљења јесу функционална, поготову када се блискост позних и раних остварења функционализује у вредносној процени опуса и постављању питања о поетичким променама, као што је то видљиво из следећег питања на које Цацић покушава да одговори: „Између првобитног експонтовског полазишта и зрелих епских творевина ’На Дрини ћуприја’ и ’Травничка хроника’, у периоду од преко две деценије који их дели, шта је Андрић као стваралац тражио и налазио?” (ЦАЦИЋ 1996а: 269). Ипак, она већма представљају пренаглашавање и придавање већег значаја Андрићевим лирским делима него што је потребно, будући да нам је познато какав је став писац имао о својим раним делима. Треба приметити и да ће сâм критичар то „опсесивно трагање за коренима свега што је Андрић створио у ипак нејаким првенцима ’Ех Pontu’ и ’Немирима”” (ЦАЦИЋ 1996а: 76) назвати слабом страном ове студије, што јесте потврда промене самог критичара, његових ставова и односа према одређеним делима.

За разлику од поменутог, понекад претераног позивања у тумачење веза између лирске прозе, приповедака и романа, изузетно је важно Цацићево инсистирање на уочавању и тумачењу експлицитних поетичких ставова изнетих у Андрићевом есеју „Разговор са Гојом” и њихове имплицитне реализације у пишчевим остварењима. Понекад и у томе превазилази границе добре мере, јер пишчево понашање и делање крајем Првог светског рата покушава да разјасни редовима посвећеним Гојиној грози и повлачењу у себе, пренебрежући „недвосмислену Андрићеву тежњу да избегне везу између сопственог живота и фикционалних светова које ствара” (АЛЕКСИЋ 2021: 269). Изузев наведеног окретања биографском методу, укрштање експлицитних и имплицитних Андрићевих поетичких ставова допринело је дубљем разумевању појединих мотива, тема и уметничких поступака, али и отворило значајна питања и подстакло интересовање критичара да проучава пишчев интерес за људску психу, за унутрашње биће и сложене процесе којима је то биће премрежено. Цацићева потреба да се у критици осврне на Андрићеву приврженост становиштима дубинске психологије Сигмунда Фројда и Карла Јунга приметна је у поглављима „Пред лицем странца” и „Сурово зло наместо сурове милости”, у којима се разматрају положај човека у

непријатељски настројеном свету, његово метафизичко изгнанство и „нереална стања” у ликовима (в. ЦАЦИЋ 1996а: 244). Али ова критичарева стремљења имају важног удела и на крају студије, када он закључује „да је ’трагично виђење људске егзистенције’ окосница Андрићевог приповедачког интересовања” (АЛЕКСИЋ 2021: 270). Овим закључком критичар своју методу приближава једном виду антрополошке критике, али и опште узев новијој критици, на чијим ће „изворима и узорима које је налазио у кругу критичара и теоретичара различитих оријентација (структурализам, психоаналитичка критика и сл.)” (МИКИЋ 1996: 16) развијати сопствена тумачења у потоњим студијама.

3. Друга фаза у проучавању Андрићевог опуса – студија *О Проклетој авлији*

Друга Цацићева студија посвећена делу Иве Андрића јесте студија *О Проклетој авлији* објављена 1975. године. Супротно првој студији, у којој тумачењем и критичарским погледом обухвата различита дела и тежи проучавању тоталитета пишневог опуса, у овој студији ставља у фокус проучавања једно дело, кратак роман *Проклета авлија* и темељно га сагледава, додуше увек у контексту пишневе поетике и уз ослањање на примере из целокупног опуса, тј. уз својеврсну компаративну анализу романа и других остварења. Једним својим делом монографија представља наставак поглавља „Романсијер”, поглавља у којем се Андрићев кратак роман наводи као пример дела изузетне рељефности, будући да активира историјски, социјални, политички и митски слој. Ипак, приметно је да је у односу на прву студију присутно „чвршће и систематичније окретање обрасцу митске критике” (АЛЕКСИЋ 2021: 271) и настојање да се открију механизми на којима почива спој мита и стварности у *Проклетој авлији*, те „објасни удео народних предања, легенди и мита у Андрићевом делу” (ЦАЦИЋ 1996б: 5).

У уводном поглављу видљива је потреба да се истакну кључни појмови сопственог критичког приступа, да се што детаљније разложе и објасне, како би било олакшано разумевање потоњих поглавља. Та објашњења и дефинисања појединих књижевнокритичких појмова утемељена су на Јунговим становиштима о архетиповима, о митским и исконским сликама и представама, као и на становиштима Нортропа Фраја, који тумачи архетипове у контексту литературе. Критичар најпре уводи термин архетипске имагинације и пружа појашњења да је реч о типу имагинације у којој је појединачно наткриљено општим и у којој постоји нераскидива веза између прошлости и садашњости, између новог и старог, због чега долази до привида да не постоје разлике између ових двеју опозитних крајности. Потом изражава сагласност са Јунговим и Фрајовим одређењем архетипа као симболичне исконске слике, односно наслеђених образаца емотивног и духовног понашања, те ова одређења примењује у сагледавању Андрићевог литерарног света и изводи закључак да је: „Митско код Андрића у природи слике, у интенцијама приче, у конвергенцијама између митске реалности и реалности из његове прозе, не у спољним токовима приповедања, или најмање у њима” (ЦАЦИЋ 1996б: 21). Већ у наведеном опажамо инсистирање на разликама између митског и реалног слоја у пишневом обликовању фиктивног света књижевног дела, који ће Цацић акцентовати и приликом дефинисања појма или, прецизније, феномена двоструке мотивације. За двоструку мотивацију је својствено, како и сâм термин сугерише,

присуство два мотивациона тока, од којих један репрезентује слику свакодневних, уобичајених, разумом сагледивих догађања, а други слику збивања и сугестија с митским предзнаком (в. ЦАЦИЋ 1996б: 22). Овакво преплитање мотивацијских токова могуће је захваљујући пишчевом особеном приповедном поступку, комбиновању више приповедних маски међу којима се привилегује инстанца свезнајућег приповедача, који може испричати оно што ниједан други приповедач не може, који може досегнути до дубина мита, до искони и опризорити их причом. Тако Цацић завршава уводно образлагање појмова, којима ће више пажње посветити у појединачним поглављима ове студије и на којима ће засновати сопствени приступ *Проклетој авлији*.

Поглавље „Дело са дугом генезом зрења” осликава критичареву потребу да, као и у претходној студији, покаже како опстаје пишево интересовање за одређену тему, које временом само мења своје облике. Те, ако је раније, на пример, критичар говорио о томе како Андрић из лирског прелази у епски дискурс, сада потцртава како из обимнијег наратива писац тежи краћој форми у којој ће изложити тему. Интересантно је да критичар не понире у акрибично проблематизовање књижевне врсте којој Андрићево дело припада, већ, како је то примећено, одлучује да *Проклету авлију* жанровски одреди као повест, односно као дело краћег обима на граници између новеле и романа (АЛЕКСИЋ 2021: 271). Акцент се са жанровског одређења помера ка тематском слоју ове повести, ка мотивском и хронотопском поимању тамнице, које окупира пишеву пажњу од раних дана, те физички и метафизички премрежава његово стваралаштво. Цацић детаљно наводи дела у којима је присутна „тамница као афективан Андрићев архетип” (ЦАЦИЋ 1996б: 33) и указује на значај преводилачког рада на *Балади о Редингу* Оскара Вајлда у Марбуршкој тамници, односно на значај самог искуства тамновања за конституисање и литерарно транспоновање овог архетипа. Затим интерпретативну пажњу критичар усмерава ка причи о два принципа, о два брата која не могу симултано постојати, о Бајазиту и Цему. Цацић настоји да пружи дубински поглед на ову појаву, али у исто време и да не оптерети текст. Информативан је и језгровит када наводи примере исте појаве у египатској традицији (браћа супарници Анубис и Бате), библијској (предање о Каину и Авељу) и митској (браћа Агенор и Бел) показујући да сукоб није индивидуализован, него типолошки. У овом делу поглавља „Од племена Авељевог до Ахбаба” Цацић се поново враћа интересовању за људску психу и сложене процесе који се одигравају у човековој нутрини, што је већ започето у студији *Иво Андрић, есеј*, па покушава да познавањем људске психе и позивањем на психолошке студије Алфреда Адлера и Луја Кормана о прворођеном и другорођеном објасни литерарни феномен сукоба два принципа који сваки од браће репрезентује.

Значајан део како овог тако и других поглавља чини разматрање питања приповедача и приповедачке технике, на којем, како Цацић то правилно поставља, почива изузетна вредност Андрићевог кратког романа. Он прецизно уочава штафетни модел приповедања који подразумева „вишеструку посредованост приче у роману ’Проклета авлија’” (АЛЕКСИЋ 2021: 271) и наглашава значај приповедног пара Петар и Хаим у посредовању Тамилове приче, али и значај приповедачке свести и сећања неименованог младића који стоји крај прозора и представља спону са савременошћу без којег архетипска имагинација не може функционисати (в. ЦАЦИЋ 1996б: 181). Фра Петра сагледава као привилегованог казивача, који је близак библијском казивачу јер изворе свог приповедања црпи из трезора искуства (в. ЦАЦИЋ 1996б: 111) и тако успоставља „везу са великим племеном митских казивача, коме он, нема сумње,

припада” (ЦАЦИЋ 1996б: 111). Треба приметити да се у поглављу „Кад и како – два питања у ’Проклетој авлији’”, осим одговорима на централна интерпретативна питања временског и начинског начела, критичар бави и током приповедања, објашњава како стижемо до централне приче и које су особености Петровог казивања и погледа на сусрет са Ћамилом. Цацић успоставља и интересантну дистинкцију између приповедача – сведока и приповедача – посредника, наглашавајући да различити типови приповедача обезбеђују роману двопланску мотивацију и смисаону дубину. Посебно је важно поглавље „Сређивање приче” у којем се открива постојање једне приповедне инстанце која је надређена осталим и која њихову причу уређује и мења до облика текста какав је пред читаоцима. Цацић утврђује да су „све приче, свих приповедача, а и самог Петра накнадно сређене и садржајно и формално” (ЦАЦИЋ 1996б: 177), будући да је текст романа једна уређена и континуирана целина, а да је говор ликова фрагментаран, репетитиван, дигресиван и испуњен паузама и недовршеностима. Функционалност „редакторског” приповедача критичар види у светлу усаглашавања полиперспективних погледа и полифоничних извора информација у једну целину, у јединствену причу о стамболском истражном затвору и судбинама људи који су бравили у њему.

Са наратолошких анализа Цацић се поново окреће психолошким тумачењима у сегменту „Зашто валија мрзи књиге”, када покушава да проникне у узроке валијином поступања, питајући се какве су природе валијина мржња и његов гнев, шта је у корену тих емоција „које се узајамно подстичу и расту, стихично, без рационалне контроле, а опет необјашњиво?” (ЦАЦИЋ 1996б: 101). Излаже како је валијина личност преплављена анксиозношћу, страхом субјективне природе и детаљно објашњава психолошке аспекте анксиозности и начине на које се они манифестују у валијином понашању условљеном бивствовањем у тоталитарном систему. Критичар правда јунакове поступке њиховом нерационалношћу и одсуством свесне намере, подвлачећи да је егзистенцијални страх тај који измирског валију нагони да Ћамила спроведе до Стамбола: „Валија не мрзи Ћамила. Страх у валији – страх од којег нема одбране и који се претвара у инструмент жестоке агресивности – пресудио је писцу из Смирне” (ЦАЦИЋ 1996б: 106). Утицаји фројдовске и јунговске мисли на критичарево тумачење Андрићевог остварења присутни су и у поглављу „Људи погрешног (првог) корака” у којем се период адолесценције поставља као осетљиво време у којем долази до телесног сазревања, праћеног духовним, психолошким растом. Истиче се да су Џем, Ћамил, Карађоз и Челеби Хавиз, јунак приповетке „Труп” Андрићеви људи погрешног корака, који у периоду адолесценције доживљавају промене у понашању, инициране не само телесним менама, већ и великим количинама знања. Школовање и образовање им је омогућило да се у осетљивом тренутку нађу загледи у бесмисао света, у ничеанску атмосферу празнине и да се, ако је реч о Џему и Ћамилу, повуку у себе, односно да се, када су у питању Хафиз и Карађоз, окрену деструктивним облицима понашања. Слично интересовање за психологију Андрићевих ликова, за сложене унутарње процесе који се испољавају и манифестују као телесне реакције, уочљиво је у сегменту „Шта казује човекова спољашњост” у којем се успоставља типологија ликова одређена прожимањем биофизичког и психолошког склопа, изведена по узору на Кречмера и Шелдона. Критичар ће истаћи следеће: „Карактерна типологија одређена интеракцијом спољних и унутарњих фактора посебно је уочљив слој, не само овога Андрићевог дела. Поглед на видљиво открива нам невидљиво” (ЦАЦИЋ 1996б: 166) и показати тачност ове поставке на примеру анализе карактера људи ниског раста у пишевом опусу.

У свих петнаест поглавља ове студије Цацић је настојао да пружи што комплекснији и темељнији увид у сваки сегмент романа *Проклета авлија*, да својом анализом и критичарским погледом обухвати све важне интерпретативне чиниоце попут ликова, приповедача, симболике простора и времена, али и мотива ћутања, причања и непромишљеног говора. Како смо већ и истакли, за разлику од прве студије *Иво Андрић, есеј*, овде је присутно снажније осећање недовољности самог унутрашњег приступа тексту, те преузимање методологије актуелне у светској књижевној критици. Стога се ова студија види као својеврсна синтеза „књижевно-теоријских елемената узетих из руског формализма, архетипске критике, француског структурализма (Барт, Женет и сл.)” (МИКИЋ 1996: 17). Највише простора у студији је посвећено промишљању улоге и значаја митског искуства у Андрићевом роману и у тим сегментима примећујемо како се развија критичарева метода митске критике, такође започета у претходној студији. Опажамо како Цацић тежи успостављању систематичности и теоријске прецизности у дефинисању кључних појмова свог приступа, које ће потом применити у тумачењу и истицању вредности *Проклете авлије*.

4. Трећа и последња фаза у проучавању дела Иве Андрића – студија *Храстова греда у каменој капији: Митско у Андрићевом делу*

Започето и продубљено интересовање за митско и легендарно у Андрићевим делима из студија *Иво Андрић, есеј* и *О Проклетој авлији* настављено је и у трећој, уједно и последњој студији посвећеној пишчевом опусу, *Храстова греда у каменој капији: Митско у Андрићевом делу*³, објављеној 1983. године у издању београдске Народне књиге. Цацић у овој студији, што и сâм наслов сугерише, наставља са применом метода митске критике, овога пута приликом тумачења романа *На Дрини ћуприја*. Како сâм критичар истиче у пропратном тексту уз сабрана дела, у овој студији је остварио потпуну систематичност и пуну снагу аргументације на којој је засновао свој критичарски образац. У светлу наведеног, посебну пажњу привлачи прво поглавље „Увод”, за које се каже да би се могло читати као студија за себе (в. ВУЧКОВИЋ 1996: 278), поглавље у којем се критичар осврће на све што је до сада написао о Андрићу, пре свега у контексту односа према миту, те резимира урађено. Наглашава да су почеци који се везују за студију *Иво Андрић, есеј* значајни, јер је тада потцртао пишчев специфичан однос према легенди, мотивисан одрастањем у вишеградској средини у којој је још увек било живо и већма присутно усмено приповедање легенди и других прича, као и да се том приликом дотакао „кружног карактера” збивања и повратности ликова у роману *На Дрини ћуприја*, о чему ће продубљеније писати и у овој студији. Пружа и ретроспективу изреченог у студији *О Проклетој авлији*, акцентујући да су у њој дефинисани важни теоријски појмови и да је указано на јединствен спој митског и психолошког у овом кратком роману, али и у читавом Андрићевом опусу.

Након овог краћег осврта, настоји да објасни дистинкцију између веома

³ Интересантно је да је критичар у својим сабраним делима извршио инверзију у наслову, привилегујући део наслова у којем је доминантна одредница митског слоја у пишчевом делу, о чему пише и Алексић (в. АЛЕКСИЋ 2021: 274).

блиских и сродних појмова као што су мит, прича, легенда, бајка, предање, скаска и сл, пружајући тумачење сваког од наведених термина уз ослањање на литературу Касирера, Малиновског, Јолеса, Косидовског, Мелентијског, Елијаде, Чајкановића, Светозара Петровића и других истакнутих аутора. Важан извор су му и сами пишчеви искази и записи из којих закључује да: „Андрић употребљава термине 'легенда', 'бајка' и 'прича', не бавећи се жанровским особеностима 'једноставних облика', али је очигледно да су легенда и бајка, за њега нешто слично ако не и исто, и да су и једна и друга обухваћена појмом прича” (ЦАЦИЋ 1996в: 23). Треба поменути да Цацић води рачуна и о контексту културе и традиције у оквиру које се неки од наведених термина јавља, што сведочи о посвећености и жељи да се успостави њихово коначно значењско разграничење. Прецизност је присутна у одређењу сваког појма, али је можда најочљивија на примеру легенде, јер се успоставља разлика између ужег и ширег значења легенде. Миту су, такође посвећени значајни сегменти уводног поглавља који воде закључку да је реч о светој причи, која познаје локусна и темпорална ограничења и која претходи религији и филозофији сликовитошћу, симболичношћу и имагинативношћу језичког израза (в. ЦАЦИЋ 1996в: 28). Дефинисање појмова омогућује, као што је то био случај и на почетку студије *О Проклетој авлији*, да се обезбеди разумевање потоње интерпретације у којој ће термини бити употребљени, да се покаже да се тумачење не заснива на личном утиску или осећању, већ на познавању материје и да се опцрта функција мита и легенде у пищевој поетици.

У следећем поглављу „Црна пруга”, критичар прелази са успостављања теоријских оквира на конкретну анализу романа, прецизније, на сагледавање повезаности митске и психолошке димензије на примеру карактеризације Мехмед-паше Соколовића. Синтагма „црна пруга” коју јунак осећа у својим грудима деценијама након што је одвојен од своје породице и одведен да служи у султановој војсци представља подстицај за Цацића да на основама становишта фројдовске и јунговске дубинске психологије и идеје митских архетипа укаже на „однос између психолошких карактеристика личности и митско-архетипских модела” (ВУЧКОВИЋ 1996: 280) и заснује особену структуру митске градње. Потом снажније развија становишта о значају двослојне мотивације, о којој је писао и на почетку претходне студије, и објашњава њен значај у изградњи сложене слике света каква је присутна у роману *На Дрини ћуприја*. Занимљиво је да критичар набраја све појединачне примере и на њима показује да се у основи овог романа, у нуклеусу, налази митско искуство испреплитано психолошким. Многи проучаваоци Цацићевог рада сматрају да управо у оваквом поступању, у примени индуктивне логичке методе закључивања наместо дедуктивне, лежи „велики квалитет студије” (ВУЧКОВИЋ 1996: 281). Поменута индуктивност опазива је и у сегменту „Средњи стуб”, у којем се анализира узиђивање човека у грађевину као један вид жртвовања. Као што је то чинио и раније, критичар увек пружа и шири контекст, показујући ерудицију и познавање других традиција и култура, наводи примере из *Библије*, *Веда* и грчке митологије. Цацић константно варира идеју преплитања рационалног и ирационалног у Андрићевом наративу, показујући како се тумачењем појединих детаља из текста открива њихов преплет у свету књижевног дела: „Ирационално постојање жртве у стварности показује уједно како мит делује на стварност обликовану у Андрићевом роману и како ту стварност усмерава” (ЦАЦИЋ 1996в: 133).

И у наредној глави „Капија”, у фокусу критичаревог проучавања налази се појединачна слика из романа, која кореспондира са сликама света за које се верује да

су у основи културе. Наиме, капија као најзначајнија тачка на вишеградској ћуприји за критичара представља место на којем се сусрећу три равни: неба, земље и доњег света. Аргументацију за своје становиште налази у древним националним и интернационалним предањима која се у компаративном кључу доводе у везу са основним текстом романа. Разматрајући ову слику капије, критичар се враћа проблему уграђивања жртве у темеље грађевине, али и продубљује тумачење усмеравајући интерпретативну пажњу ка семантизацији биране опозиције црно : бело и мотива злог новца, који је у уској повезаности са судбином једног од ликова романа, Миланом Гласинчанином. За разлику од претходне студије у којој се подробно бави крупним интегративним чиниоцима романа *Проклета авлија*, какви су ликови и њихова карактеризација, овде је Миланова судбина анализирана само као репрезентативни пример који потврђује тезу о капији као месту на којем се сустичу три света и на којем делују магијске моћи. Повезаност са ранијим студијама, очигледна је у глави „Вечито враћање”, која као да представља наставак прве студије *Иво Андрић, есеј*, будући да Цацић наставља излагање о повратности присутној у композиционом устројству романа. Ту повратност критичар разуме као отелотворење идеје о сталној обнови света, о којој је и Ниче говорио и која је препознатљива у романима Томаса Мана, једног од поетички најближих писаца Андрићу. „Рефлекс идеје о цикличном обнављању истог проналази Цацић сада у стереотипним, на први поглед, Андрићевим формулацијама („непромењен”, „непроменљив”, „сталан”, „увек исти”, „онакав какав је одувек био” и слично)” (ВУЧКОВИЋ 1996: 285), формулацијама које је анализирао и приликом тумачења временских и месних одредница у роману *Проклета авлија*, у студији *О Проклетој авлији*. У овим језичким конструкцијама критичар проналази потврду за становиште да се митско огледа не само у тематском и формалном аспекту романа, већ и на језичком плану.

Последње поглавље „Мост” продужетак је тумачења улоге моста у пищевом опусу, започетог у студији *Иво Андрић, есеј*, у којој се за мост везују симболичка значења превазилажења странствовања и самоће у свету, надилажења међуљудских разлика и могућност победе живота над смрћу. Овим сегментом се, пак, затвара једна целина митског погледа на роман *На Дрини ћуприја*, а мост се одређује као оно што надилази све несреће, страдања и људске трзавице и претрајава кроз време. Интересантно је да је у духу структурализма критичар у текст уметнуо и један схематски преглед, готово дијаграм, помоћу којег је према поглављима романа поделио и графички представио контраст „егзистенцијалних и историјских збивања” и „статуса и порука моста” (в. ЦАЦИЋ 1996в: 234–243). Сагледано у целини, ово поглавље, али и сама студија, јесу крајњи домет Цацићевог критичког метода митске критике, јер демонстрирају сву снагу аргументације коју критичар црпи из познавања Андрићевог текста, али и крајњи домет бројних студија различитих аутора и критичара које су се бавиле сличним питањима као и он. Анализирајући роман *На Дрини ћуприја*, али и друга остварења, Цацић потврђује свој суд о вредности пищевог дела и оправданост сопственог опредељења за заснивање новог критичарског метода: „Андрићево дело уздигло се до јединственог споја митског и психолошког, чему треба додати и снагу његовог дочаравања историје. (У споју митског и психолошког остварују се најбоља Андрићева дела). Он се опробао и изван тог споја, и то не без успеха, али никада са толиким успехом” (ЦАЦИЋ 1996а: 392).

5. Закључак

У раду смо настојали да укажемо на специфичан тренутак у историји српске књижевности након Другог светског рата у којем је Петар Цацић ступио на књижевнокритичку сцену, као и да нагласимо значај који његов рад има у борби за аутономију књижевности као уметности. Било нам је значајно да истакнемо његове савременике, али и да нагласимо разлику између њих, разлику која се огледа у дужини бављења критичким радом, обиму опуса и форми у којој се износе књижевнотеоријски ставови и тумаче дела. Нагласили смо да је Цацић специфичан по дужим формама критике, студијама и монографијама, које готово да се нису писале пре њега у нашој средини. Будући да његов опус броји десет томова сабраних дела, предмет нашег истраживања свели смо на три студије посвећене делу Иве Андрића, критичаревог изабраног писца. Покушали смо да на њиховом примеру покажемо како је критичар развијао и усавршавао своју методу, прилагођавајући је књижевним делима којима је приступао. Стога смо студију *Иво Андрић, есеј* именовали првом фазом, *О Проклетој авлији* другом, а студију *Митско у Андрићевом делу: Храстова греда у каменој капији* трећом фазом у проучавању Андрићевог опуса и тако нагласили еволуцију Цацићеве књижевнокритичке мисли.

Опазили смо да је од прве студије присутан интерес критичара да се тумачење књижевног дела заснује на тумачењу текста самог дела, али и на дубинском познавању материје која се тумачи, као својеврсној противтежи утиску о прочитаном. Ипак, у Цацићевом раду приметно је надилажење унутрашњег иманентног приступа књижевном делу и заснивање новог метода, митске критике. Прецизно смо истакли критичаревог узоре и претходнике, на чијим је становиштима засновао свој образац критике, као и друге тумаче са чијим се увидима слагао или спорио анализирајући Андрићево дело. Потцртали смо његову потребу да продре у најдубље слојеве значења уметничког дела, да проучава све интегративне чиниоце дела, попут ликова, композиције, језичког израза, приповедања, али и да укаже на преплет митског и психолошког у Андрићевим приповеткама и романима. Опцртали смо лук од прве студије у којој Цацић умногоме своју анализу заснива на компаративном проучавању лирике и појединачних приповедака, до друге и треће у којима своју интерпретативну пажњу фокусира на романе *Проклета авлија* и *На Дрини ћуприја*, показујући да приступ делима постаје акрибичнији, теоријски прецизнији и систематичнији, што само доприноси потврди вредности критичаревог суда.

Цитирана литература

АЛЕКСИЋ 2021: Алексић, Милан. „Критичка метода Петра Цацића”, *Српски језик и књижевност данас – теоријско-методолошки аспекти проучавања, рецепције и превођења*, 50/2. Београд: Међународни славистички центар, 2021, 267–276.

ВУЧКОВИЋ 1996: Вучковић, Радован. „Анализа митских елемената у Андрићевом делу”, *Митско у Андрићевом делу: Храстова греда у каменој капији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, 277–288.

МИКИЋ 1996: Микић, Радивоје. „Слика еволуције описа књижевних чињеница”, *Иво Андрић, есеј*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996, 11–65.

ЦАЦИЋ 1996а: Цацић, Петар. *Иво Андрић, есеј*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

ЦАЦИЋ 1996б: Цацић, Петар. *О Проклетој авлији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

ЦАЦИЋ 1996в: Цацић, Петар. *Митско у Андрићевом делу: Храстова греда у каменој капији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

Maša Petrović

LITERARY CRITICAL THOUGHT OF PETAR DŽADŽIĆ ON THE EXAMPLE OF STUDIES DEDICATED TO THE WORKS OF IVO ANDRIĆ

Summary

The aim of the paper is to analyze Džadžić's literary criticism apparatus and its changes on the example of three studies on the work of Ivo Andrić: *Ivo Andrić, eseј, O Proklesoj avliji* and *Hrastova greda u kamenoj kapiji*. Relying on the critical viewpoints of Radovan Vučković, Radivoј Mikić, and Milan Aleksić, we tried to point out the peculiarities of the critic's approach to the text of a literary work, as well as the characteristic methodology that he partially takes over from European critics and theorists, and partly bases on himself. The results of our research showed that since the first study, critics have been interested in basing the interpretation on the text of the work itself, but also overcoming the internal immanent approach to the literary work and establishing a new method, mythical criticism. Using examples from the study, we highlighted Džadžić's need to penetrate into the deepest layers of the meaning of the work of art, to study all the integrative factors of the work such as characters, composition, linguistic expression, storytelling, but also to point out the interweaving of the mythical and the psychological. We outlined the arc from the first study, in which the analysis is based on the comparative study of lyrics and individual stories, to the second and third, in which the interpretative attention is focused on Andrić's novels, showing that the approach to the works becomes more meticulous, theoretically precise and systematic, which only contributes to confirming the value of the critic's judgment.

Keywords: Petar Džadžić, literary criticism, critical method, studies devoted to the work of Ivo Andrić, mythic criticism

**САВРЕМЕНА ФИЛОЛОШКА ПРОУЧАВАЊА МЛАДИХ
ИСТРАЖИВАЧА II**

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, деканица

Координаторка Издавачког центра

Доц. др Сања Игњатовић, продеканка за научноистраживачки рад

Лектура

Дуња Соколовић
Ксенија Митић

Техничко уредништво

Дарко Јовановић (Дизајн корице)
Јелена С. Младеновић (Прелом)
Ирена Вељковић (Дигитализација)

Формат

17 x 24

Тираж

10 CD-а

Штампарија

Филозофски факултет у Нишу

Ниш, 2024.

ISBN-978-86-7379-643-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82.09(082)(0.034.4)
82.0(082)(0.034.2)
81-115(082)(0.034.4)
811.163.41:811(082)(0.034.4)
81'42(082)(0.034.4)

НАУЧНА конференција Савремена филолошка проучавања младих истраживача (2 ; 2023 ; Ниш)
Савремена филолошка проучавања младих истраживача 2 [Електронски извор] : [зборник са научног скупа

„Савремена филолошка проучавања младих истраживача 2 , одржаног 25. фебруара 2023. године.] /
[уредница Јелена С. Младеновић]. - Ниш : Филозофски факултет Универзитета, 2024 (Ниш :
Филозофски

факултет Универзитета). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Насл. са насловног екрана. - Радови на срп. и енгл. језику. - Текст
ћир. и лат.

- Тираж 10. - Реч уреднице / Јелена С. Младеновић. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на више језика.

ISBN 978-86-7379-643-7

а) Компаративна књижевност -- Зборници б) Теорија књижевности -- Зборници в) Српски језик --
Страни језици
-- Зборници г) Компаративна лингвистика -- Зборници д) Дискурс анализа -- Зборници

COBISS.SR-ID 138714121